

JAN VAN SCOREL IN UTRECHT

ALTAARSTUKKEN EN SCHILDERIJEN
OMSTREEKS 1540

DOCUMENTEN

TECHNISCH ONDERZOEK

Portret van Jan van Scorel door Anthonie Mor; Society of Antiquaries, Londen

Een 'uomo universale'

Jan van Scorel is een van de belangrijkste kunstenaars, die in het Utrechtse verleden een rol hebben gespeeld. Hij was in zijn eigen tijd (1495 - 1562) al zo beroemd dat de 16de eeuwse Italiaanse schrijver van kunstenaarsbiografieën Vasari hem in zijn boek opnam; ook in 'Het Schilderboek' van Carel van Mander (1604) is een uitvoerige levensbeschrijving van Scorel te vinden. Hieruit en uit overgebleven documenten is vrij veel over deze veelzijdige schilder bekend. Zo weet men bijvoorbeeld dat hij in 1519 op weg was naar Italië, waar hij tot 1524 bleef. Hij werd in Rome conservator van de pauselijke verzamelingen, als opvolger van Rafaël. Hier maakte hij zich bepaalde Italiaanse schilderstechnieken eigen, waardoor hij zich van zijn Nederlandse collega's zou gaan onderscheiden. In 1524 kwam hij naar Utrecht, waar hij kanunnik van de Mariakerk werd.

Jan van Scorel was niet alleen schilder. Hij was een typerend voorbeeld van een kunstenaar uit de Renaissance, de periode waarin kunst en wetenschap hand in hand gingen. Hij ontplooidde activiteiten van diverse aard, die met schilderen soms weinig te maken hadden: hij organiseerde feestelijke intochten voor karel V (1549) en ontwierp er decoraties voor, hij had belangstelling voor archeologie, hij restaureerde het Lam Gods van Van Eyck (in Gent), hij musiceerde en dichtte maar ondernam ook waterbouwkundige projecten. Door zijn con-

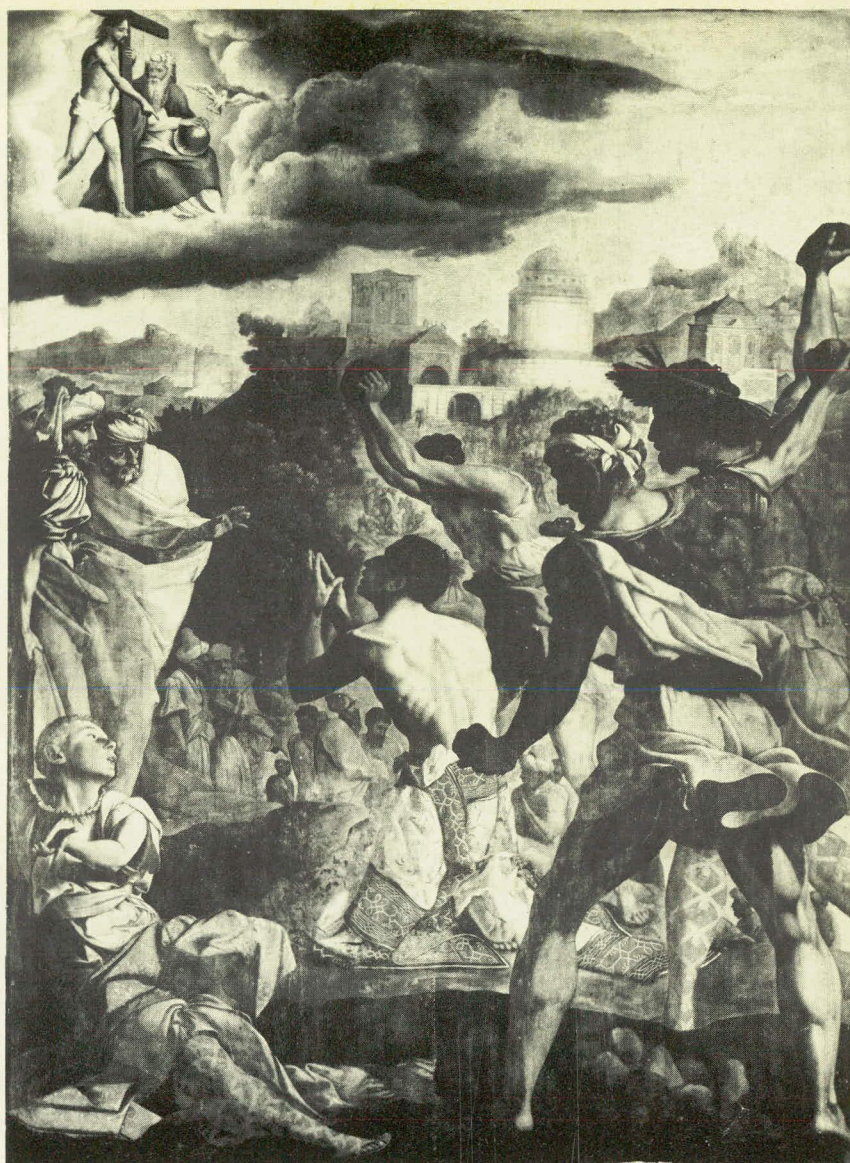
tacten met allerlei geleerden en deelname aan diplomatieke missies voor het Utrechtse kapittel was hij meer een man van de wereld dan de gemiddelde kunstenaar-handwerksman uit zijn tijd. Een 'uomo universale' (universele mens) was Jan van Scorel en de bijnaam 'Leonardo van het Noorden' zou hem uitstekend gepast hebben. Na een succesvol leven, dat absoluut niet beantwoordt aan het tegenwoordig nog overheersende beeld van het 'miskende' genie, dat door velen nog aan het kunstenaarschap gekoppeld wordt, stierf Jan van Scorel in 1562. Zó belangrijk werd hij toen al geacht, dat hij een eigen grafmonument in de Utrechtse Mariakerk kreeg, een eer die slechts de grootsten als Dürer, Titiaan en Michelangelo elders te beurt viel.

Problemen rond de atelierproductie

Hoewel er heel wat bekend is over Scorels levenswandel, zijn er toch altijd nog problemen blijven bestaan, die om opheldering vragen. Het was in Scorels tijd niet ongewoon dat een kunstenaar veel werken in zijn atelier met leerlingen samen maakte of voor het grootste deel door hen liet uitvoeren. Bij atelierproducten, veelal altaarstukken, is het dan ook heel moeilijk vast te stellen of men te maken heeft met de hand van de meester of de leerlingen. Van Scorels leerlingen en medewerkers weet men weinig af, maar het moet er meerdere

Reflectogram dat de ondertekening laat zien van de kop van de figuur links onder

Middenpaneel van het altaar uit Douai: de Steniging van Stefanus

geweest zijn. In elk geval had hij omstreeks 1540, toen hij een aantal grote opdrachten kreeg, een atelier in Utrecht. Vroeger hebben kunsthistorici en kenners deze problemen meestal opgelost door het vergelijken van de stijl van verschillende schilders uit dezelfde tijd, van de werken onderling van één schilder of uit een schildersatelier en van de onderdelen binnen één schilderstuk. Op grond van de conclusies die uit dergelijke 'stilistische' vergelijkingen getrokken werden schreef men de stukken toe aan kunstenaars van wie men de namen kende, of men verzon 'noodnamen' als 'Meester van...'. Zo kwam men wel verder, maar niet ver genoeg.

In 1955 werd in het Centraal Museum een tentoonstelling van werken van Jan van Scorel en enkele tijdgenoten gehouden, die volgens de hierboven beschreven 'stilistische benaderingen' was samen gesteld. Naar aanleiding daarvan kwam nieuw en ook natuurwetenschappelijk onderzoek naar Scorels werk op gang. Vooral het onderzoek met moderne technische middelen naar de materiële opbouw van schilderijen bleek verrassende gegevens op te leveren.

Altaarstukken

Altaarstukken, bestaande uit meerdere panelen (luiken) nemen binnen het werk van veel Noordnederlandse schilders uit de 15de en 16de eeuw een belangrijke plaats in. Het zijn vaak

zeer grote, soms ingewikkeld samengestelde altaren, die in opdracht van kerkbesturen gemaakt werden. Er zijn minstens 15 altaarstukken met name bekend, waarvan mag worden aangenomen dat ze door Scorel zelf of in zijn atelier gemaakt zijn. Een aantal ervan is verloren gegaan en alleen uit beschrijvingen bekend zoals bijvoorbeeld het altaarstuk voor de Mariakerk in Utrecht en de Nieuwe kerk in Delft. Het zeer grote altaarstuk dat Scorel omstreeks 1540 voor de abdij van Marchiennes (Noord Frankrijk) maakte, door Carel van Mander beschreven als een van zijn belangrijkste werken, was ook als verdwenen beschouwd, maar werd op wonderlijke wijze teruggevonden door J. Guillouet, conservator van het Museum in Douai (Noord Frankrijk): in de vijftiger jaren ging hij per fiets in de omgeving van Douai op zoek naar kunstwerken die tijdens de Franse Revolutie verspreid geraakt waren en trof daarbij eerst twee zijpanelen van Scorels altaarstuk aan, die in een kerkje als vensterluik dienden en bij zijn tweede bezoek tot kastplanken verzaagd bleken te zijn; korte tijd later vond hij twee panelen in een ander kerkje en in 1973 ontdekte deze ondernemende conservator het belangrijkste deel van het altaar weer in een ander kerkje, zodat het grote veelluik nu op één paneel na compleet is. Dit Stefanus- en Jacobus-altaar uit het Museum van Douai vormt een hoogtepunt op de tentoonstelling in Utrecht.

De tentoonstelling — een drieluik

De tentoonstelling 'Jan van Scorel in Utrecht' verschilt in opzet volkomen van de tentoonstelling in 1955. Ze heeft tot doel inzicht te geven in

- a. de veelzijdigheid van Jan van Scorel,
- b. de problematiek rond zijn atelierproductie/altaarstukken omstreeks 1540 en
- c. de nieuwe methoden van technisch wetenschappelijk onderzoek.

Een 'drieluik' dus, dat beschouwd kan worden als een 'stand van zaken in het onderzoek naar het leven en werk van Jan van Scorel'.

De tentoonstelling laat dit als volgt zien:

- a. Documenten, schilderijen, prenten en tekeningen geven een beeld van Scorel als 'uomo universale'.
- b. Er is een aantal belangrijke altaarstukken van Scorel bij-

eengebracht, waardoor de unieke gelegenheid geschapen is tot directe onderlinge vergelijking; de aanwezigheid van het verloren gewaande Stefanus- en Jacobus-altaar is hierbij van groot belang.

- c. Aan de hand van fotomontages, beschrijvingen en een dia-klankbeeld worden nieuwe technische methoden van onderzoek, zoals de infrarood-reflectografie gedemonstreerd. Deze methode maakt het mogelijk om de ondertekening onder de verflaag te bestuderen, waardoor een nieuw inzicht verkregen wordt in de werkwijze van de kunstenaar. Op grond van datgene wat de infrarood-reflectografie aan het licht brengt kan men weer toeschrijvingen doen aan de meester zelf of aan bepaalde leerlingen. De infrarood-reflectografie is ontwikkeld door J.R.J. van Asperen de Boer; met behulp van zijn methode kwam de Amerikaanse kunsthistorica Molly Faries tot nieuwe resultaten in het onderzoek naar Scorels atelierproductie.

De bewening van Christus, Centraal Museum, Utrecht